

TRAKTORGRAVER HISTORIEN BAK HYMAX

Historien bak: Norge var først med traktorgravere

Utstilling: En av de tidlige graverne fra Hamjern, utstilt på messe i Sverige. Foto: Reidar Heieren

Av Reidar Heieren

Publisert:
24.06.20 11:49

Del

Artikkelen er over 3 år gammel

Vi nordmenn var først i Europa til å ta i bruk hydrauliske traktorgravere. I år er det 70 år siden de første amerikanske graverne ble tatt inn til Norge. Tidlig import la grunnlaget for en rekke norske produsenter.

Den hydrauliske traktorgraveren var utvilsomt en viktig del av den norske entreprenørkulturen gjennom flere tiår. De første graverne var enkle og spinkle greier, men i takt med en stadig teknisk utvikling, og ikke minst større traktorer, ble de største graverne for kjemper å regne, sammenliknet med de opprinnelige. Det er vanskelig å sette tall på hvor mange meter med ledningsgrøfter (rør og kabel) og skogsbilveier som traktorgravere sørget for, men tallet er formidabelt stort.

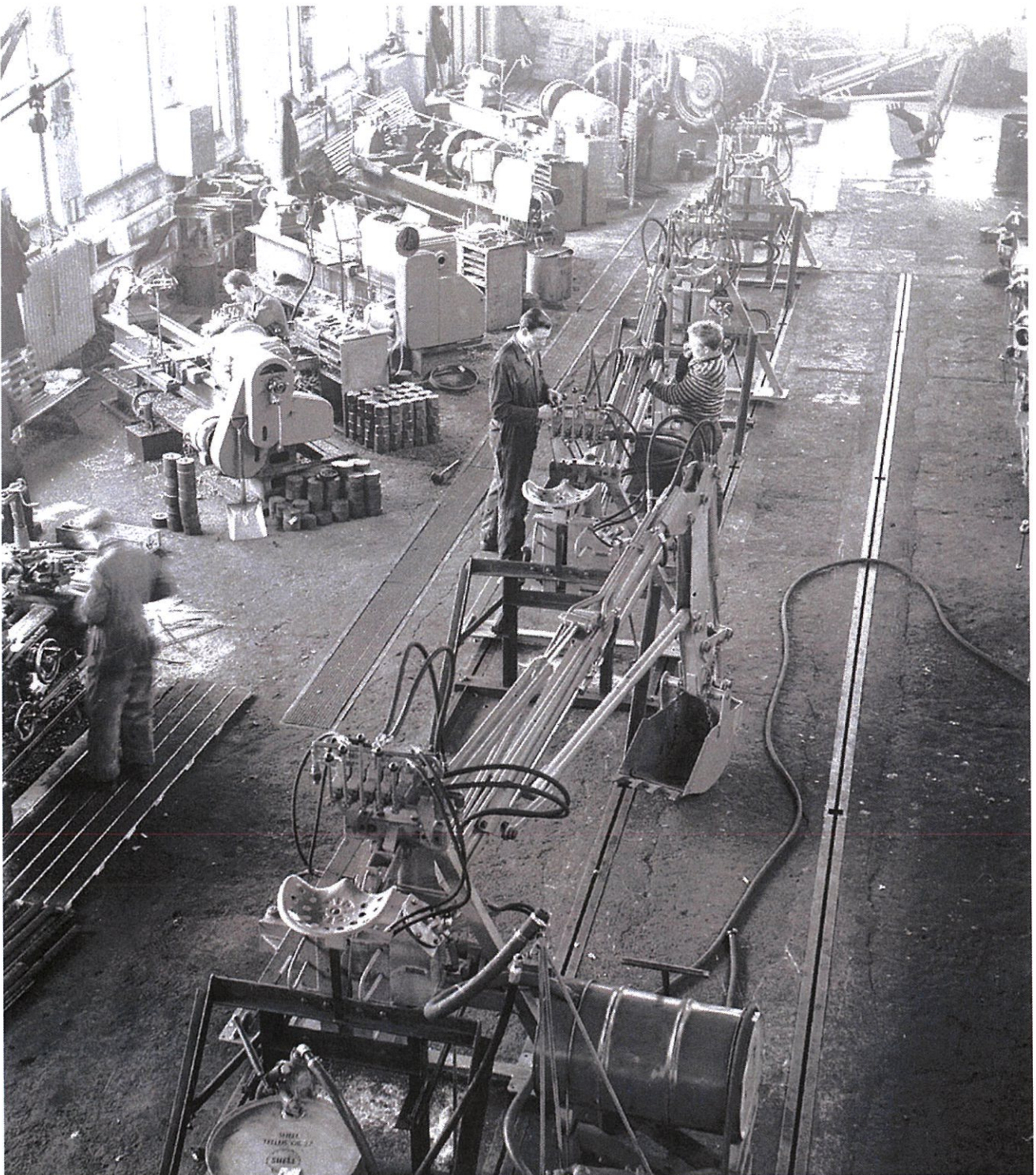
Men så til selve historien. Det var i Nord-Amerika det hele startet, nærmere bestemt i USA. Den lille oppstartsbedriften Wain-Roy Co. i Massachusetts utviklet en liten, hydraulisk traktorgraver. De første ble solgt våren 1948, montert på Ford 8N, og ble regnet som verdens første gravemaskin i sitt slag. Prisen var 705 dollar. Graveren må ha vært til stor inspirasjon. Kort tid etter startet Shawnee Manufacturing i Kansas med produksjon av liknende gravere. Vi kjenner ikke omstendighetene rundt hvorfor, men faktum er at den norske maskinimportøren Johan Norlie (Eik & Hausken) tok inn de første Shawnee-graverne til Norge allerede i 1950. Riktignok ikke i stor skala; en annonse fra februar i 1953 røper at det inntil da var importert 60 stykker.

ANNONSE

Dette var i en epoke da nymotens hydraulikk måtte finne seg i konkurranse fra såkalte tilhengsgravere, som var basert på vinsjer og stålwire. På Midt-Jæren fantes det flere små smiebedrifter som bygde den slags, blant annet Brøyt. Det ble også importert tilhengsgravere fra Sverige.

Var Hamjern først i Europa?

Eik & Hausken og eieren Johan Norlie er utvilsomt det rette utgangspunktet for å skrive historien om den norske, hydrauliske traktorgraveren. I 1938 kjøpte Norlie nesten alle aksjene i Hamar Jernstøberi & Mek. Verksted (Hamjern), for øvrig Innlandets største industribedrift i sitt slag. Ganske umiddelbart ble det satt i gang produksjon av flere produkter for landbruket, solgt gjennom Fordson-importøren Eik & Hausken. Allerede under andre verdenskrig produserte bedriften hydraulisk entreprenørutstyr for traktor, nærmere bestemt underliggende veihøvel og løftbart doserskjær, blant mye annet som var samlet i den såkalte Diverseavdelingen, ledet av den driftige sivilingeniøren Hroar K. Nilsen.

Egenproduksjon: Høsten 1952 startet produksjonen av traktorgravere hos Hamjern. Foto: Reidar Heieren

I 1952 ble det tatt en avgjørende, viktig beslutning. Både av praktiske hensyn og av hensyn til en veldig sterk US dollar, som gjorde USA-produkter unødvendig kostbare i Norge, ville Eik & Hausken sette i gang norsk produksjon av Shawnee-gravere hos Hamjern på Hamar. Den første produksjonen kom i gang i løpet av høsten 1952. Tidspunktet falt godt sammen med at Eik & Hausken hadde lansert den nye Fordson Major, en relativt stor og moderne traktor, som egnet seg godt som basis til ulike formål. Norlie eide også importselskapet for David Brown. Så kommer det store spørsmålet: Var Hamjern først i Europa? Det er vanskelig å slå fast dette helt sikkert. Det interessante er at en av Eik & Hauskens engelske leverandører, Steelfab i Cardiff, også begynte å produsere hydrauliske gravere i 1952, nettopp på lisens fra Shawnee. Steelfab produserte allerede «Horndraulic» hydrauliske frontlastere, på lisens fra Horn Brothers i USA.

Hamjernes første

- Fra 1952/53 produserte Hamjern tre modeller konstruert av Shawnee.
- Den minste modellen hadde Eik & Hausken inntil da markedsført som «Wills gravemaskin».
- Hamjern 0 = Shawnee Wills

JCB kjøpte graver i Norge

Enda mer interessant, eller kuriøst om du vil, er Eik & Hauskens forbindelse til engelske Joseph Cyril Bamford (JCB), som senere ble Storbritannias største produsent av anleggsmaskiner. Familien Bamford hadde levert landbruksmaskiner til Eik & Hausken siden tidlig på 1920-tallet.

En av arvingene, den nevnte Joseph, startet sin egen bedrift for å produsere traktorutstyr med hydraulikk. Eik & Hausken ble fra 1952 forhandler for Bamfords «Major Loader» frontlastere. Under et besøk hos Eik & Hausken ble han oppmerksom på de hydrauliske traktorgraverne. Han kjøpte sporenstreks en Shawnee-graver av Eik & Hausken, tok den med hjem til England, og året etter startet han produksjon av egne gravere. Mange briter trodde lenge at JCB var først i verden!

Mange briter trodde lenge at JCB var først i verden!

Eikmaskin tar inn Shawnee

Eik & Hauskens erkerival, Eiks Maskin-forretning i Stavanger (Ferguson), ville ikke sitte å se på at konkurrenten i Oslo skaffet seg et stort forsprang, på noe som avgjort hadde et svært salgspotensial. Alt tyder på at døra åpnet seg da Eik & Hausken valgte å gå inn for egenproduksjon, under navnet Hamjern. Eikmaskin la seg i selen og ble norsk eneimportør for Shawnee. Trolig tatt inn stykkevis og delt, og montert ferdig i Eiks store klargjøringsavdeling i Stavanger.

SHAWNEE

SHAWNEE
uttales
'SJÄNI'

HYDRAULISKE GRAVEMASKINER

SCOUT DITCHER

SHAWNEE DITCHER

HYDRO-CLAM

REAR BLADES

ANGLE DOZER

BULL DOZER

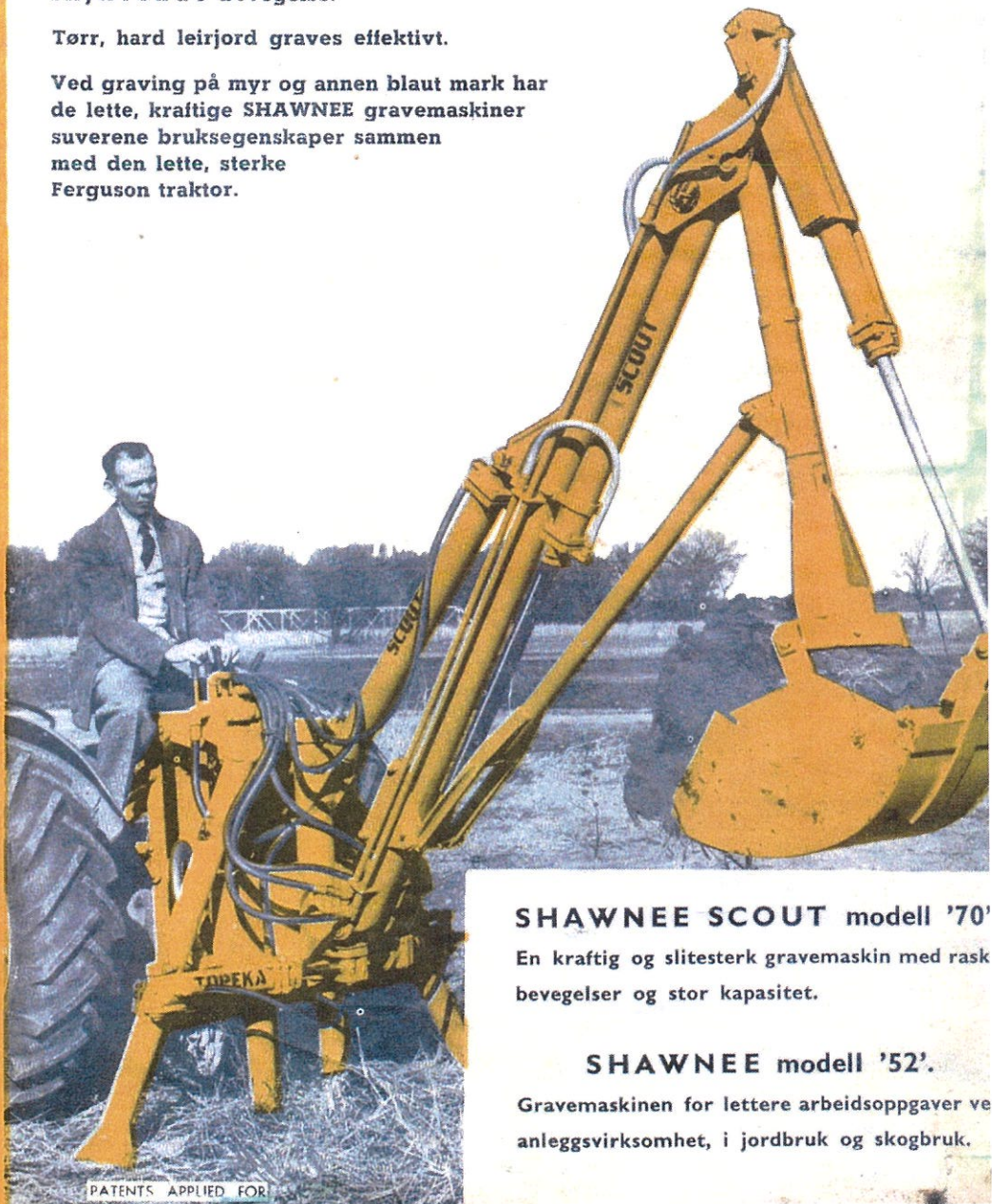

CYCLONE AUGER

Skuffen hugger ikke, men drives hydraulisk med skjærende bevegelse.

Tørr, hard leirjord graves effektivt.

Ved graving på myr og annen blaut mark har de lette, kraftige SHAWNEE gravemaskiner suverene bruksegenskaper sammen med den lette, sterke Ferguson traktor.

SHAWNEE SCOUT modell '70'

En kraftig og slitesterk gravemaskin med raske bevegelser og stor kapasitet.

SHAWNEE modell '52'

Gravemaskinen for lettere arbeidsoppgaver ved anleggsvirksomhet, i jordbruk og skogbruk.

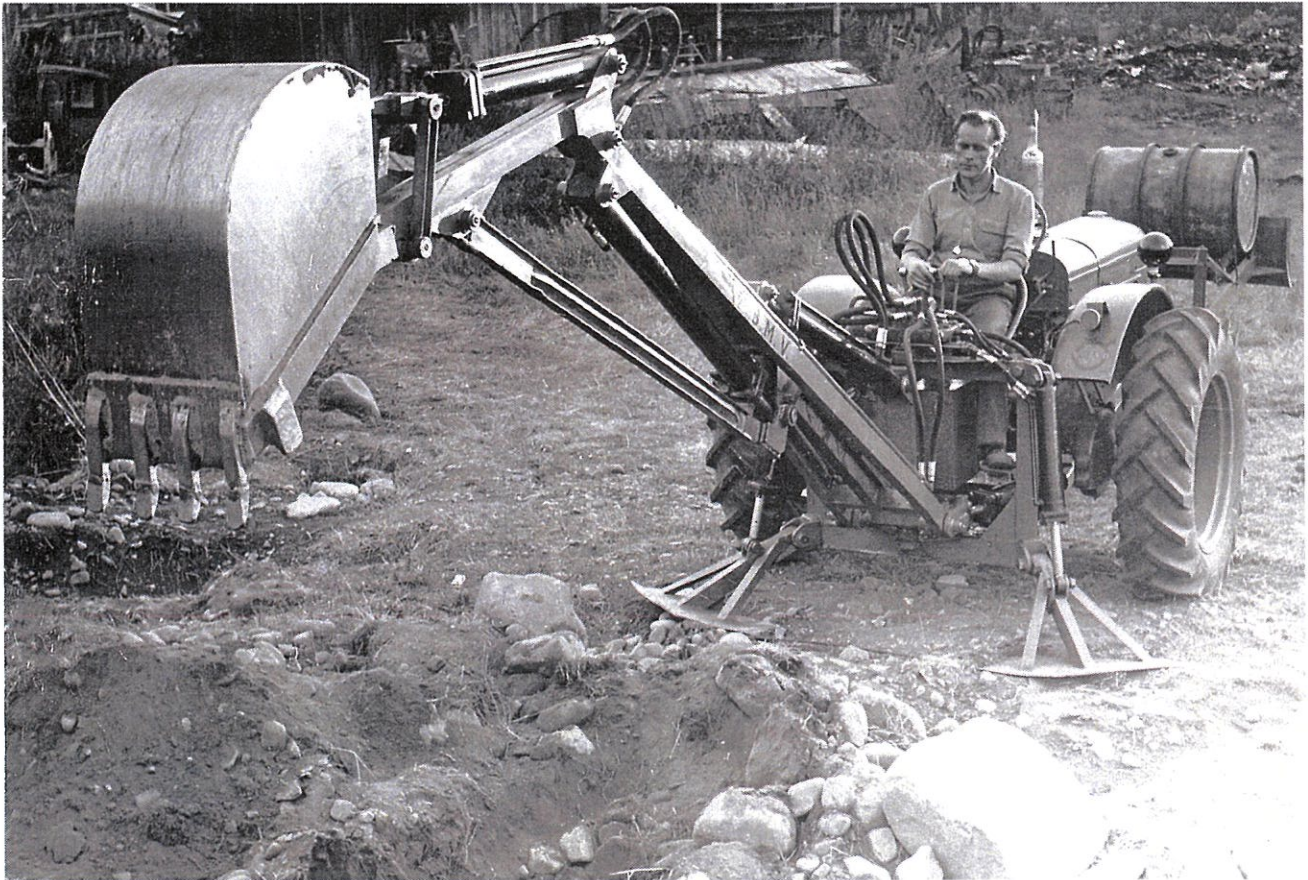
PATENTS APPLIED FOR

Opphavet: De første Shawnee-graverne kom til Norge allerede i 1950. Foto: Reidar Heieren

Fra 1956 tok Eik også en beslutning om at egenproduksjon var den rette veien å gå. Eik hadde allerede innarbeidet et samarbeid med verkstedbedriften Sirevaag og Frøiland Mek. Industri i Stavanger. Denne bedriften tok seg av produksjonen av gravere på oppdrag for Eik, solgt under navnet Norsk Shawnee, fordelt på tre maskinmodeller. Med dette hadde både Eik & Hausken og Eik etablert sin egen produksjon av hydrauliske traktorgravere, solgt eksklusivt gjennom sine egne forhandlere. Men før Eik rakk å starte egenproduksjon, var det en kar på Hedmarken som ville bryte opp de nevnte traktorimportørenes strategi, om eksklusivitet til eget forhandlerapparat.

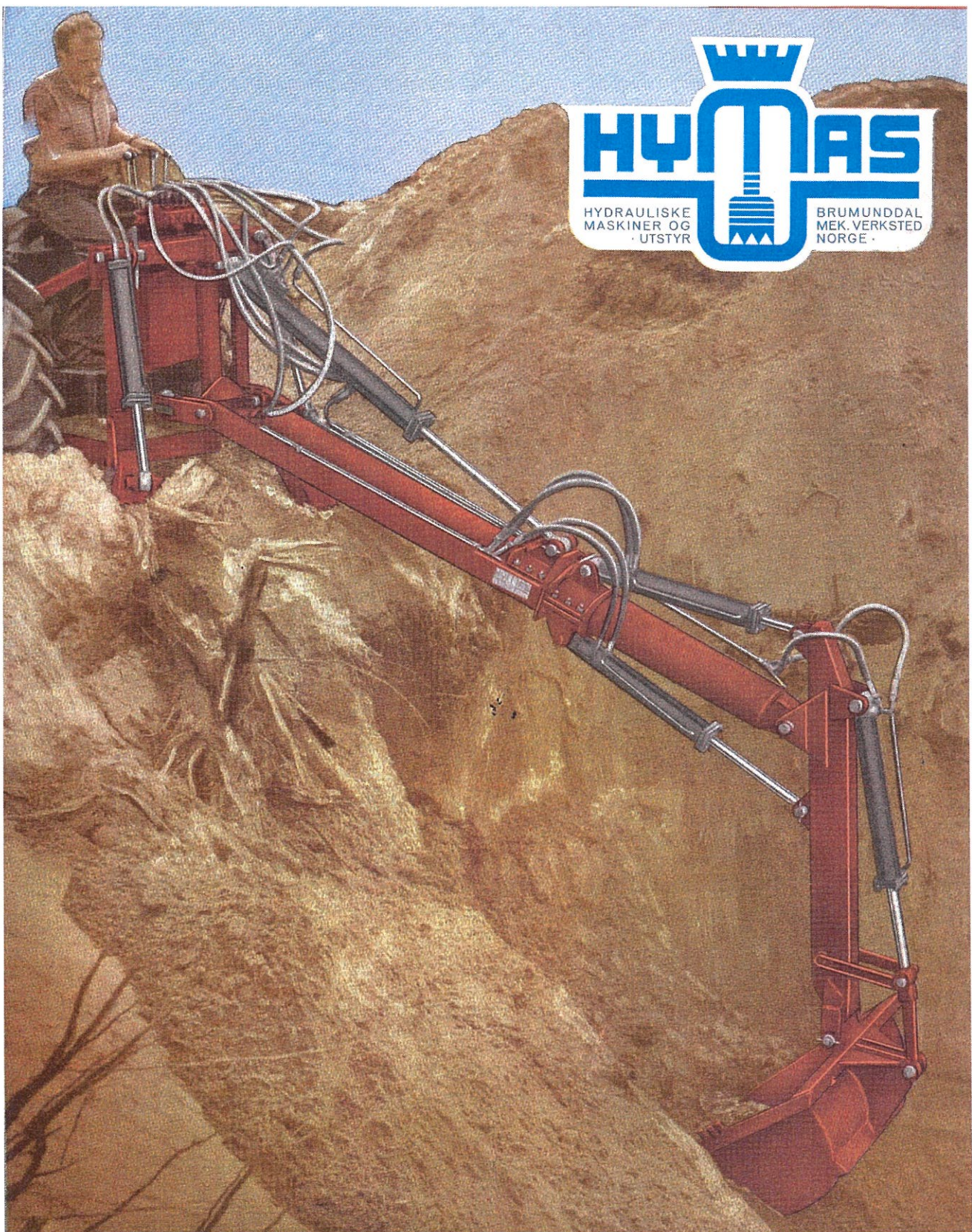
Hymas ser dagens lys

Den tidligere nevnte avdelingssjefen hos Hamjern, Hroar K. Nilsen, forsto tidlig at det lå et mye større potensial i å sette i gang produksjon av traktorgravere som var helt uavhengig av traktormerker og importører. Han gikk derfor med skumle planer om å konstruere egne gravere og produsere disse selv. Det heldige var at han fant en god tone med en mulig samarbeidspartner, maskiningeniør Øivind Kristoffersen, som eide Brumunddal Mek. Verksted. Nilsen forlot Hamjern i 1954. Året etter kunne partnerne presentere den første norskkonstruerte traktorgraveren, kalt for Hymas H1. Interessen var såpass stor at det allerede under lanseringa, ble mottatt bestillinger på 50 maskiner fra en håndfull traktorforhandlere. For å gjøre en lang historie kort – den nye produsenten tok markedet med storm. Norge befestet sin posisjon som en pionernasjon i Europa på dette bestemte området. Etter kort tid ble det også eksportert gravere til Sverige og Danmark.

Hymas-premiere: I 1955 lanserte Brumunddal Mek. Verksted modellen Hymas 1. På traktoren sitter Jan Nilsen, senere fabrikkbestyrer for Hymas i Sverige. Foto: Reidar Heieren

I andre halvdel av 1950-årene var det selgers marked. Etterspørselen var større enn tilbudet. Hos Hymas ble det smidd mens jernet var varmt. I 1959 kjøpte Nilsen og Kristoffersen en nedlagt kassefabrikk i Hudiksvall i Sverige, og etablerte egen produksjon for det svenske markedet. Datterselskapet ble etablert sammen med den svenske Hymas-forhandleren John Sonerud, som var av norsk avstamning. Jan Nilsen hos Hamjern ble ansatt som fabrikkbestyrer. Hymas hadde en eventyrlig utvikling og ble Nordens suverent største produsent av traktorgravere. I 1964 hadde fabrikkene i Brumunddal og Hudiksvall henholdsvis 125 og 100 ansatte. Årsproduksjonen nærmet seg 800 gravere. På dette tidspunktet ble det produsert både gravere, HD frontlastere, løftbare frontskjær og en hel portefølje med ulike skuffer og redskaper tilpasset Hymas. Flere verkstedsbedrifter på Hedmarken ble engasjert som underleverandører.

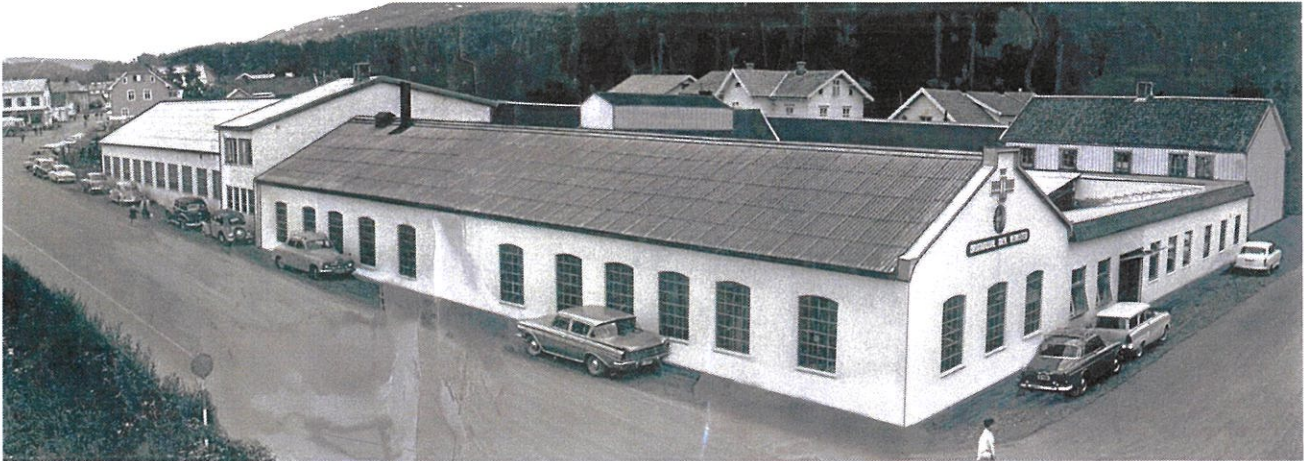

Størst: Hymas 2 var den største, norske graveren da den ble introdusert i 1958. Foto: Reidar Heieren

Hamjern selges til Sverre Munck

Hamjern-graverne ble solgt eksklusivt gjennom Eik & Hausken, foruten en del eksportsalg. I alle fall inntil Johan Norlie valgte å selge Hamjern til kranprodusenten Sverre Munck i Bergen, som overtok i 1959. Munck var i sterk vekst og trengte mer produksjonskapasitet. Hamjern hadde over 20 års erfaring med kraner, så Munck overtok for så vidt en av sine konkurrenter. Sverre Munck personlig likte Hamjerns posisjon innen traktorgraverne og ville gjerne videreutvikle denne delen av bedriften. Eik & Hausken var fortsatt den viktigste forhandleren, men etter at Munck overtok, ble Hamjerns graverne gradvis tilgjengelige gjennom flere markedskanaler. Munck lanserte nye generasjoner gravere utover i 1960-årene. I tillegg ble det også tatt opp produksjon av gravelastere, bygd på såkalte skid-units.

Gründeren Sverre Munck, som bosatte seg på Hamar, ville også produsere anleggsmaskiner i England. Etter hva vi vet, ble det i 1968 oppført en ny fabrikk i utkanten av Newcastle, for produksjon av både kraner og gravelastere, sistnevnte basert på graveaggregatene Hamjern 566 og Hamjern 766. At Munck også engasjerte seg i rundtvingende gravemaskiner, kan vi ikke bruke spalteplass på her. Munck Gruppen ekspanderte litt for raskt rundt omkring i verden. Flere uheldige forhold førte til at konsernet måtte refinansieres i 1972. Det var begynnelsen på slutten for satsinga på entreprenørmaskiner. På Hamar ble det produsert en nyutviklet Munck 300 graver/frontlaster i perioden 1972-1977. Det var den siste epoken, fra det som startet med en ren pionerånd i 1952.

Fabrikken i Brumunddal: Hymas ble Nordens største produsent av hydrauliske traktorgravere. Foto: Reidar Heieren

Norsk Shawnee blir til Sesam

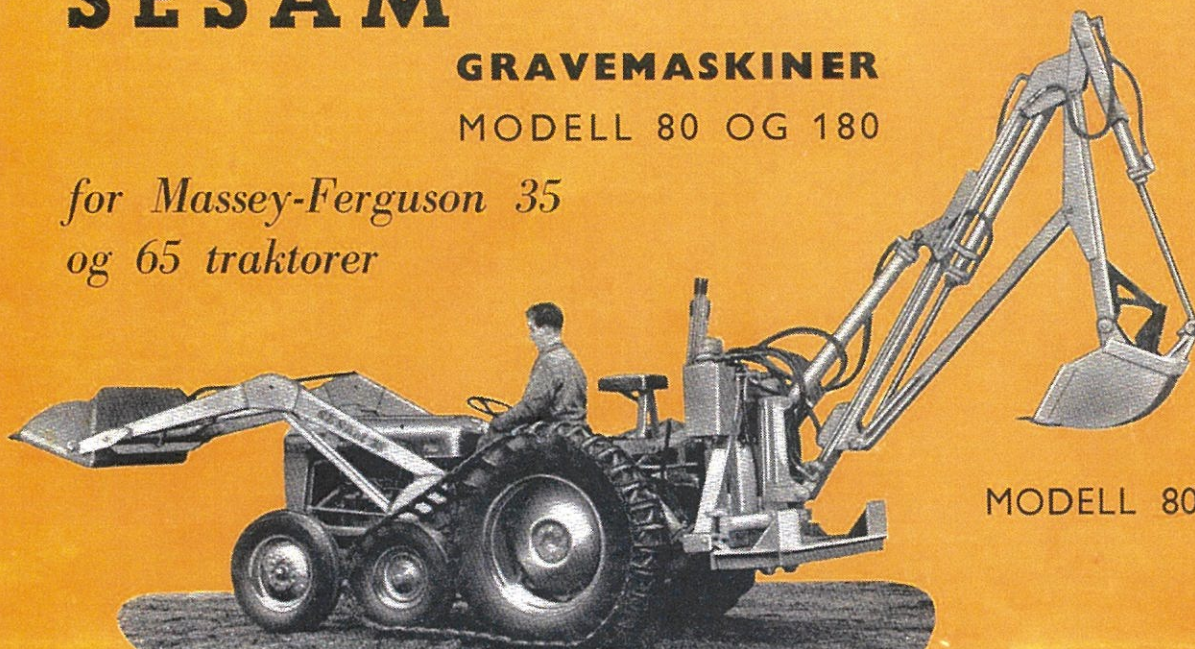
Navnet Sesam var et varemerke som Eiks Maskinforretning brukte, hovedsakelig på utstyr som bedriften selv eide rettighetene til. Eksempelvis ble navnet brukt på frontlasterne som ble produsert hos Sirevaag og Frøiland Mek. Industri. Fra 1961 ble traktorgravene omdøpt fra Norsk Shawnee til Sesam. Eikmaskin overtok Sirevaag og Frøiland fra nyttår i 1963 og kalte bedriften for Sesam Maskinfabrikk. Høsten 1963 lanserte Eik en ny traktorgraver, Sesam 500, som var større og langt mer moderne enn de forutgående. Dette ble i lang tid hovedmodellen, som det var mest etterspørsel etter. Graveren ble eksportert til Sverige under navnet Eik 500. Tidlig i 1970-årene tok Eikmaskin en strategisk beslutning om å legge ned egenproduksjonen. Produksjonen ble i stedet satt bort på kontrakt til andre norske bedrifter. Produksjonen av Sesam 500 gikk videre hos Stiansen & Øya i Agder. En annen bedrift som fikk produksjonsoppdrag, var Astor Mek. Verksted på Sola. Mindre Sesam-gravere var den gang basert på import. Stiansen & Øya avsluttet produksjonen av Sesam 500 på forsommeren i 1981. I løpet av 1980-årene overtok Astor rettighetene til produktene som ble produsert for Eikmaskin, og bedriften gikk videre med både gravere og frontlaster, solgt under navnet Astor.

SESAM

GRAVEMASKINER

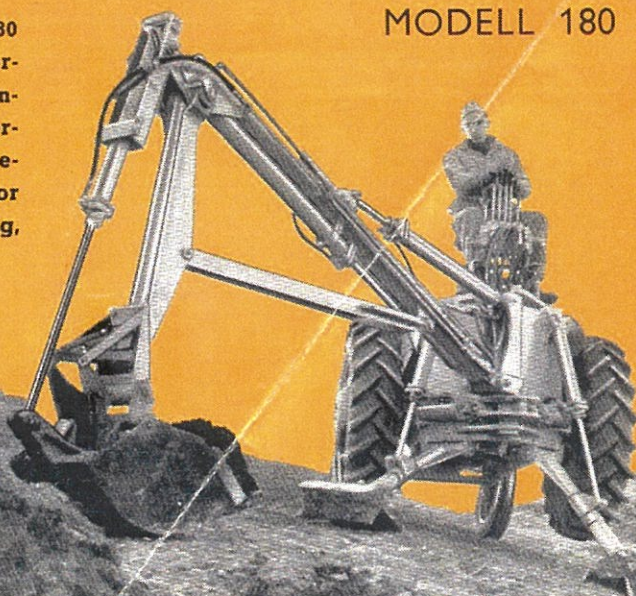
MODELL 80 OG 180

*for Massey-Ferguson 35
og 65 traktorer*

MODELL 80

Sesam gravemaskiner modell 80 og 180 er bygget på grunnlag av mange års erfaring med hydrauliske gravemaskiner under norske forhold. Lett betjening, god oversikt, stor gravehastighet, lav arbeidstemperatur i det hydrauliske system, spesielt stor styrke, rimelig vekt, rikelig transportklaring, enkelt vedlikehold.

MODELL 180

Videreføring: Eikmaskin startet sin produksjon i 1957 under navnet Norsk Shawnee, fra 1961 kalt for Sesam. Foto: Reidar Heieren

Ny modell: Eikmaskin tok et sprang oppover og lanserte Sesam 500 i 1963. Foto: Reidar Heieren

Nilsen flytter til Danmark

Hymas etablerte egne datterselskaper i Sveits, Nederland og Danmark, sistnevnte kalt for A/S Hydan. I 1967 solgte Hroar K. Nilsen sine aksjer i den norske og svenske fabrikken, og overtok samtidig den danske delen av Hymas. Hymas eide allerede Vemmelev Maskinfabrik. Nilsen konstruerte traktorgraveren Hydan T5 og satte i gang egen produksjon, beregnet på det danske markedet. Vi kjenner ikke til detaljene rundt Nilsens salg av Hydan T5, men noen stor suksess ble det ikke. Nilsen eksporterte en del av produksjonen til traktorimportøren Brødrene Asla på Hamar. Markedet i Danmark var svært konkurranseutsatt, blant annet hadde danske Hydrema et godt grep på sitt eget hjemmemarked.

Suksessmodellen: Hymas 41 var på markedet i perioden 1969-1983 og var den modellen som bedriften solgte flest av. Foto: Reidar Heieren

Eventyret i Danmark tok slutt i 1972, og Nilsen vendte hjemover. Leyland-importøren Brødrene Asla (tidligere Nuffield) var stor forhandler av Hymas, men likte tanken på å selge en Hymas-konkurrent. Og nettopp dette var grunnlaget for at det i 1973 ble innledet et samarbeid med Nabbetorp Mek. Verksted i Fredrikstad, om å produsere Nilsens nyutviklede traktorgraver Hydan T6, som også ble utgangspunktet for en komplett gravelaster bygd opp av svenske Hara, på oppdrag fra Asla. Produksjonen av Hydan T6 tok midlertidig slutt i 1978, fordi bedriften i

Fredrikstad ble slått konkurs. Her skal det legges til at maskina også ble produsert under navnet Hyata, solgt utenom Brødrene Asla.

Det ble gjort forsøk på å blåse nytt liv i Hydan T6 hos Aukra Bruk på Sunnmøre, inntil tegningene havnet i en skuff hos Hara i Sverige. I 1983 inngikk Ankerløkken Hamar (som hadde overtatt en del av Hamjern) et samarbeid med Hara. Hydan T6 ble satt i produksjon på Hamar, som en sentral del av en gravelaster som ble oppbygd av Hara. Denne ekvipasjen ble markedsført av Ankerløkken Hamar fram til 1988.

**EN
MASKIN
I SÆR-
KLASSE
FOR
ANLEGG
OG
INDUSTRI**

ENEFOR-
HANDLER

BRØDRENE
ASLA

HOVEDKONTOR - 2300 HAMAR
TELEFON 065-25180 - TELEX 16587

Avlegger: Hymas-gründeren Hroar K. Nilsen konstruerte Hydan T6. Den ble produsert både i Fredrikstad og på Hamar. Foto: Reidar Heieren

Hymas inn i markedskrise

Etter at Nilsen solgte aksjene i Hymas AB i Hudiksvall, endte denne delen av Hymas under svensk kontroll. I 1972 ble bedriften fusjonert med Lundberg i Skellefteå, og produksjonen ble flyttet dit. Noen av de ansatte i Hudiksvall etablerte derfor bedriften Huddig, på tuftene av gamle Hymas. Mange av Traktors lesere er sikkert kjent med at denne bedriften fortsatt eksisterer som produsent av hjulgående gravelastere. John Sonerud, som var med Hymas helt i fra starten, etablerte for sin del bedriften Oilquick, som også er et velkjent navn for mange av våre lesere.

Hymas i Brumunddal gikk videre som selvstendig bedrift, eid av Øivind Kristoffersen. I 1980 hadde bedriften 200 ansatte. Omtrent samtidig inntraff en markedskrise her i landet, og Hymas havnet i trøbbel. Etter en offentlig akkord i 1983 ble Hymas videreført med 125 ansatte, inntil selskapet ble fusjonert med svenske Lundberg Hymas i 1984, som gikk inn i finske Scantrac fra 1985. Da ble det produsert maskiner dels under navnet Hymas, dels under navnene Valmet og Valtra. I 1990 ble Hymas i Brumunddal overtatt av Hymax A/S (lokalt eierskap), som videreførte produksjonen av gravemaskiner, inntil det tok slutt i august 1997. Rettighetene til graveredskapene havnet hos Globus, som i dag produserer norske skuffer og annet utstyr.

Astor var den siste produsenten

Det er flere grunner til at den norske produksjonen av traktorgravere, sluknet hen. De norske produsentene gjorde seg i realiteten avhengige av etterspørselen i det norske markedet. Konkurransesituasjonen endret seg underveis, ikke minst i løpet av 1980-årene. En viktig faktor var at markedet for vanlige «løsgravere», som enkelt kunne koples fra traktoren, ble mindre og mindre. Framtida lå i avanserte gravelastere, med en videre overgang til midjestyrt maskiner. De norske produsentene, med hver sine forutsetninger, var ikke rigget til å henge med på denne utviklinga. Hymas tok i 1970-årene sjansen på å utvikle beltemaskiner, som senere ble ekstremt konkurranseutsatte fra all verdens store produsenter.

Oppdrag fra Eikmaskin: Sesam 600 fra 1980-årene ble produsert av Astor Mek. Verksted. Foto: Reidar Heieren

Den siste eksisterende norske produsenten, var vesle Astor på Jæren, med historikk tilbake til oppdrag fra Sesam/Eikmaskin. Astor produserte i relativt liten skala og forsøkte å plukke opp det som var igjen av etterspørsel etter tradisjonelle gravere, primært for små traktorer. Eksempelvis ble det levert mange smågravere som gikk i kirkegårdstjeneste. Da Astor stanset produksjonen i 2009, hadde norsk industri bidratt med traktorgravere i til sammen 57 år.

Siste norske produsent: Astor produserte mange smågravere i perioden 1990-2009. Foto: Reidar Heieren

Denne artikkelen stod på trykk i sin helhet i papirutgaven av Traktor nr. 03.2020, utgitt i uke 26.

Les mer om: [Traktorgravere](#) [Historien bak](#) [Hymax](#)

undefined

Les alt innhold på traktor.no i 1 måned for 1 krone!

Tilbudet gjelder kun nye abonnenter.

Her er leiekjøringspriser for 2023